

CSORDÁS LÁSZLÓ

A FELKÉSZÜLÉSTŐL A SZÉTSZÓRÓDÁSIG

A FIATAL NEMZEDÉKEK HELYZETE A KORTÁRS KÁRPÁTALJAI
MAGYAR IRODALOMBAN

„Mert növeli, ki elfödi a bajt”
(Illyés Gyula: *Bartók*)

Ha az elmúlt közel tíz év fiatal kárpátaljai magyar irodalmát szeretnénk egy történetbe foglalni, két fogalmat célszerű előre kiemelni. Az egyiket a történet elejére helyezzük, ami nem más, mint a *felkészülés*, a másikat pedig e történet végére, évszám szerint pontosan 2011-re, ami a *szétszóródás* lesz. Fontos tisztázni: a felkészülés alatt itt a sikerületlen próbálkozásoktól a számba vehető irodalmi értékekig megtett utat, a szétszóródás alatt pedig a kárpátaljai fiatalok között lévő egység, csoport, generációs sajátosság kialakulatlanságát értjük. E két fogalom mentén tekintjük át most vázlatosan ezt a rendkívül töredékes és különféle zavaroktól sem mentes időszakot.

A kárpátaljai magyar alkotók az ezredforduló első éveiben nem rendelkeztek önálló irodalmi fórummal. Kétségtelen, hogy elismertebb íróink, költőink ekkor is folyamatosan jelen voltak a magyarországi irodalmi folyóiratokban, mégis azt kell mondanom, helyi, önálló, az alkotókat összefogó orgánus nélkül aligha került volna sor a fiatal alkotók sorozatos jelentkezésére. Itt szükséges kitérni arra, hogy 1999-ben Budapesten megalapítottak egy félig-meddig kárpátaljai kötődésű folyóiratot Véletlen Balett néven, amely sajnos 2005-ben megszűnt. Állandó, fiatalnak mondott szerzői közül Cséka György, Pócs István, Lengyel Tamás, Bagu László bekerült a kárpátaljai irodalomtörténet-írás kánonjába. Más, ekkoriban és e lapban publikálni kezdők (pl. Brenzovics Marianna) csak sokkal később, és a Véletlen Balettől nagyrészt függetlenül jutottak el arra a szintre, hogy bekerüljenek kulturális tudatunkba. E folyóirat tevékenységének megítélése nem tartozik jelen írás keretei közé, annyi azonban elmondható, hogy radikális szellemiségének a mai fiatal kárpátaljai magyar irodalomra való hatása rendkívül csekély. Ennek több feltételezhető oka is van, amelyekre nincs mód itt kitérni.

A kárpátaljai magyar írók nagytöbbsége (egészen pontosan a Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportja) 2002-ben jelentette be igényét egy önálló irodalmi-művészeti orgánium létrehozására. Az ekkor meginduló Együtt című folyóirat máig létezik, negyedévente jelenik meg, ezzel is bizonyítva: van irodalmi élet Kárpátalján, még ha nem is nevezhető jellegadóan erősnek az egyetemes magyar irodalom szemszögéből nézve.¹

Az Együtt hajdani főszerkesztője, Nagy Zoltán Mihály fontosnak tartotta a fiatalok, pályakezdők folyamatos publikálását, amely nemsokára hagyománnyá vált, és a lap indulásakor az *Új vetés*, 2010-től pedig a mintegy újrakeresztelt *Szárnypróba* rovatban egészen sok fiatal alkotó került bemutatásra. Természetesen a problémák ezzel korántsem oldódtak meg, ugyanis a felmutatás kényszere nem egyszer sokkal fontosabb volt, mint az esztétikai érték. (Ezen aligha csodálkozhatunk, hiszen Nagy Zoltán Mihály szerkesztői jegyzeteiben maga is gyakran említi a kéziratok nagy többségének nívtlanságát, az irodalmi élet szervezetlenségét, a rendszeres író-olvasó találkozók hiányát stb.² Ezek ma már részben megváltoztak: vannak tehetségkutató versenyek, rendszeresnek mondható felolvasó estek, találkozók, és egyre többen jelentkeznek értékes írásokkal.)

Persze egy pályakezdő költőről-íróról nem egyszerű megmondani, mennyire tehetséges, illetve milyen művészi teljesítményt várhatunk majd tőle a jövőben, de azért egy többkötetes szerző esetében már nagyjából tisztában lehetünk a képességekkel és az alkotások súlyával. Itt két példát érdemes kiemelni, amely rámutat irodalmiságunk értékzavaraira, és arra is, hogyan fejlődik a kritika, amely eredeti rendeltetését betöltve igyekszik megmondani egy itt születő műről, hogy az valójában mennyit ér.

Becske József Lajos 2002-ben jelentkezett első kötetével, melynek címe: *Indián szívek a kövön*. Később még két önálló verseskötete jelent meg: a *Barlangok mélyén* 2005-ben és az *átkozott szerepben* 2007-ben. Bakos Kiss Károly a Becske-lírárt áttekintő kritikájában – számomra legalábbis – meggyőző érvekkel támasztja alá, hogy még a legutolsó versgyűjteményben is olyan alapvető hibákkal találkozhatunk, melyeknek semmi keresnivalója egy többkötetes költőnél.³ A teljesség igénye nélkül: kevésbé eredeti, elkopotatott hasonlatok, prózadiailag teljesen széteső formák alapvetően hagyományos, ütemhangsúlyos verselés mellett, gyenge József Attila-utánérzések. Sajnos továbbfejlődés nem várható, mivel az utóbbi években Becske József Lajos teljesen elhallgatott.

Másik példám az Együtt hasábjain a közelmúltban lezajlott, hangvételen sokszor tárgyához méltatlan, a személyeskedésektől sem mentes vita Pap Ildikó második, *Táltosok* című regényéről.⁴ A mű valóban sikerületlen: próza-poétikailag kidolgozatlan, a szerző gyakran él sablonszerű és a mai romantikus regényekből, illetve szappanoperákból jól ismert hatásvadász elemekkel,

amelyek elrontják a regényt. Ezzel együtt ez a vita tökéletesen megmutatta, mennyire nehezen tud kialakulni nálunk egy egészséges, a művek hibáira és erőnyeire is rámutató kritikai élet.

Tehát ha a mai fiatalok munkáit szeretnénk értelmezni, ezeket a zavarokat sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Továbbá azt sem, hogy fiatal nemzedék (a szó klasszikus értelmében) mindezidáig nem alakult ki nálunk. Bár történt egy kísérlet még 2007-ben, amikor is Kovács Gábor szerkesztésében megjelent az *Új vetés. Pályakezdő fiatalok antológiája (A kárpátaljai magyar irodalom ötödik nemzedéke)*. A könyvben viszont nem található olyan írás, amely a nemzedéki elkülönülés igényével mutatna rá valamiféle közös alkotói szemléletre. Az antológia így képtelen betölteni generációs feladatát, a benne megjelent írások összessége semmivel sem mond többet, mint egy-egy írás külön-külön. Ennek oka minden bizonnyal abban keresendő, amit S. Benedek András így fogalmazott meg: „a kárpátaljai magyar irodalom feljövő nemzedéke diaszpórában él. Nincs lehetősége arra, hogy szembesüljön önmagával, hogy a korai számvetést megélje”.⁵ Értzi ezt Bertha Zoltán is, aki áttekintő előadásában nem kísérli meg nemzedékként elkülöníteni a pályakezdőket, inkább külön, egyéni teljesítmény alapján veszi őket számba.⁶ Az is nagy kérdés, mennyire nevezhető fiatalnak egy 35-40 éves kora után első önálló kötetéig eljutó szerző, hiszen mi az irodalmi „felnöttség” kritériuma: az állandó jelenlét, a kiforrott hang vagy a több kötet? Ennek megválaszolása a helyi kritika és irodalomtörténet-írás adóssága marad.

Itt érkeztünk el a bevezetésben jelzett felkészüléstől a szétszóródásig, ugyanis bár fiatal nemzedékről továbbra sem beszélhetünk (nálunk egyelőre nincs az Előretolt Helyőrséghez vagy az egykori Telep Csoportozáshoz hasonló csoportosulás), vannak fiatalnak mondható alkotóink, akik közül már többen is felmutattak értékes műveket, mások pedig állandó jelenlétükkel, fejlődésükkel adnak biztató jeleket a kezdeti, meglehetősen egyenetlen, dilettáns vonásoktól sem mentes időszak után. Azt is hangsúlyoznám, hogy bár az irodalomtörténet- és kritikaírás hajlamos eltúlozni a generáció jelentőségét, könnyen meglehet, hogy egy-egy magas színvonalú egyéni teljesítmény felülírja eddigi előfeltevéseinket (itt elsősorban Berniczky Éva és Penckőfer János munkáira utalnék). A legcélszerűbb az, ha a továbbiakban kiemelünk néhány szerzőt. Ezáltal talán kaphatunk egy általános képet, amely vázlatosan bár, de képes bemutatni a fiatal kárpátaljai magyar irodalom jelen állapotát.

Lengyel János több műfajban is alkot. Repertoárjában megtalálható a tanulmány, a jegyzet, az esszé, az interjú, az aforizma, a satíra, a vers és a szociográfia. Eddig öt önálló kötete látott napvilágot. A *Kárpátaljáról jöttem* (2003) a rendszer-váltás után a szülőföldjén, illetve Magyarországon elhelyezkedni vágyó, de környezetétől minduntalan elidegenedő fiatal reménytelen próbálkozásait mutatja

be meglehetősen vegyes minőségű írásokban. *A valóság szaga* (2006) már látható fejlődést mutat: a finom iróniával sikerül érdekessé tenni a kissé kopott realiztikus leírásokat, továbbá említést érdemelnek a különféle nyelvi játékok is. *A Fallal az arcnak* (2008) viszont sokkal egységesebb írói törekvést tár elénk. A vendégmunkási létet bemutató rövid történetek (általában csattanóra kiélezve) magukban hordoznak egyfajta – a társadalomból való kivetettséggel társuló – szemtelenséget, amely közel hozza Lengyel János prózavilágát Tersánszky Kakuk Marci-történeteéhez. Aforizmakötetében (*Lyukkal bélelt zsebem avagy hogyan írjunk angolokat? Aforizmák*, 2009) a nyelvvel való játék kerül előtérbe.

Lengyel János eddigi irodalmi tevékenységével kapcsolatban elsősorban a szatirikus hangvételt, a verbő, könyörtelen humort emelték ki.⁷ Azonban alapvetően érvényes könyveire Nagy Zoltán Mihálynak az aforizmakötetről írt véleménye: néhol tetten érhető a pongyola megfogalmazás, a „szóelemények” ve-rejtekészaga, a felületes megoldások sokasága, továbbá egyfajta „sorozatgyártás”, amely miatt a műveket „néha kimódoltság, mesterkélttség jellemzi”.⁸ Legértékesebb írásait alighanem a vendégmunkási létet körüljáró és értelmező esszéi, novellái jelentik. A nemzedéktársakat is megszólító interjúkötetének (*Halott ember karácsonya*, 2009) pedig egyértelműen kordokumentum-értéke van.

Bakos Kiss Károly 2005-ben kezdett el publikálni, s egyből kitűnt a pályakezdők közül formaérzékével, alapos verstani felkészültségével. Első kötete *Legyen vers* címmel jelent meg 2007-ben, melyet a kritika alapvetően jól fogadott. S. Benedek András szerint „Bakos Kiss Károly a képek, átlényegítések, fogalmi átvetések mestere”⁹, Bertha Zoltán pedig úgy véli, hogy ő „az újabb kárpátaljai magyar költészet máris legmarkánsabb képviselője”.¹⁰ Költészetére leginkább a csiszoltság, a tudatosság és spontaneitás összehangolása, az erőteljes érzelmi-intellektuális koncentrátság jellemző. Több verse benne él a köztudatban (megzenésítik¹¹, továbbá mondják őket versmondó versenyeken), hiszen a dallamosság, a formák változatossága, a helyi színek és a kárpátaljai magyarság lét- és sorskérdéseire adott válaszai fontossá teszik (és egyre inkább elismertté) a költőt. Versvilágának érzékeltetése végett a kötet egyik erőteljes művéből idéznék: „Itt esők mosnak és örök / Szálai éles dróttá hülnek // Itt kínok lagnak meg örömök / S az örömök kitelepülnek” (*Cím nélkül*).

A kritika által olykor hiányolt „meghökkenően, váratlanul eredeti szempont vagy lelemény”¹² egy sajátos, önálló nyelv létrehozásával teljesíthető, melynek nyomait már most felfedezhetjük újabb verseiben: „És része még az elgázolt kutyák / A világnak a hajhullás a rák / A megnagyobbodott szívizom / Angyaltetem a grádicson” (*Része még*).

Lőrincz P. Gabriella 2008-ban debütált az Együttben, s rá egy évre megjelent önálló kötete, a *Karcok*. A cím beszédes: „karcokból”, pillanatképekből, imp-

ressziókból áll a verseskönyv nagy része, melynek darabjait a költői nyelv ki-próbálása, a saját hang keresése, a formákkal való kísérletezés jellemzi. A kötött formák kevésbé érdeklik, a pillanatnyiságot a gondolatok szabad áramlásával igyekszik papírra vetni a szerző. Ennek persze megvan az ára: nem mindig sikerül elkerülni a közhelyeket, valamint túl sokszor érezzük úgy, befejezetlen vers-töredékek füzérért olvassuk.¹³ S. Benedek András bírálatában pontosan rámutat a kötet legnagyobb gyengepontjára: „Mélységesen megélt sorok sorakoznak a könyvben. Versek. Hogy azonban néhány szép kivételtől eltekintve, egészében költészetté emelkedhessenek, arra a közös gondolat, a nyomtatás előtti szigorú kritika szükséges”.¹⁴ A közös gondolat most már többé-kevésbé felfedezhető például a vallásos tematikájú versekben, és a művek is egyre kiérleltebbek lesznek: „Tengerpart. / Olajfolton sellőtetem. / A vak jövőbelátók / megírtak mindent. / Nostradamus Jánossal / sétál, / A beteljesített jelenésekről / beszélnek. / A Teremtő a teremtés koronáját vigasztalja, / vegyszeres bort isznak” (*Patmoszi jelenés*). Korai lenne még megmondani, merre tart Lőrincz P. Gabriella lírája, de verseiben felfedezhető egyfajta tárgyiasságra, hermetikusságra való törekvés és már most felismerhető egy meglehetősen nyitott népi-vallásos motívumvilág.

Czébely Gabriella *Holló hajam vánkossán* című bemutatkozó kötetét szintén 2009-ben vehettük kézbe. Czébely lírája leginkább tradicionálisnak mondható. Versépítkezésében, metafora-használatában az érthetőségre, a könnyű befogadhatóságra törekszik. Kötetének egyik legnagyobb hibája a kiforratlanság: a ciklusok nem eléggé átgondoltak, esetlegesek és egészen sok meglehetősen egyenetlen alkotással találkozunk olvasás közben.¹⁵ Versnyelve akkor látszik igazán működni, amikor szabadjára engedi nyelvi fantáziáját, nem akar irodalmias lenni és – a szlenget sem megvetve – alkot¹⁶: „Kösz. Megvagyunk. Néha / vannak köztünk viták, / de rég beláttuk: / csak együtt megy tovább” (*Búcsú*).

Brenzovics Marianna 2010-ben jelentkezett *Kilátás* című regényével, melynek „esztétikai megformáltsága, poetizáltsága révén azonnal kitűnik az indulók, de az ismertebbek közül is”.¹⁷ Költőnek készült, de a líraiságot megtartva prózaíró vált belőle. Tehetségét mi sem bizonyítja jobban, minthogy első regényének már most létezik a kárpátaljaiól nagyrészt független recepciója. Elsősorban az elevenséget, a hiteles stilizációt¹⁸, a nyelvi klisék mellőzését¹⁹, a filmszerűséget²⁰ emelték ki eddig írói erényei közül.

A *Kilátás* szövege valóban rendkívül megformált, Brenzovics Marianna „másfélszáz szellősen tördelt oldalon, kisszámú eszközzel képes összetett világot alkotni”.²¹ Az olvasó számára a nyelvi kísérletezés és a valósággal való folyamatos feszültség teszi a könyvet frissé, szerethetővé. Az egyes szám első személyben megírt mű főhőse, az én-elbeszélő egy kárpátaljai lány, aki az életrajzi vonatkozások miatt több ponton is azonosítható a szerzővel. A kilátás

mint központi motívum, a *Múlt* című fejezetben kap súlyos értelmet: „A nő már félmeztelen volt, keze a csipkés bugyijában, anyám talpig felöltözve és józanul a süteményt darabolta. Észrevette, hogy sápadt vagyok és folyik a számból a fehér nyál. (...) Nem kell mindenre odaügyelni, mondta. Ne ügyeljek, nézzem a füvet, a kilátást, szép a kilátás”. A kilátás tehát a valóság megtapasztalásának ebből a gyermeki élményéből emelkedik a regény világ-értelmezésévé: a világ csak annyi, amennyit a kilátás megmutat magából (szemlélődés), pontosabban, amire mi odafigyelünk (nézés). Előterbe kerül a szexualitás, pornográfia, a női-férfi szerepek üressége, a különféle társadalmi problémák hétköznapi jelenléte (gyermekprostitúció, emberkereskedelem stb.), melyek végig keverednek az én-elbeszélő által kreált álomvilággal, valamint a tévében látható műsorok álvalóságával.

A *Kilátás* nem hibátlan alkotás, néhol tetten érhető a túlírtás²², a kevésbé igényes, kevésbé érdekes versszerű betétekkel sem igazán tudunk megbarátkozni, Csobánka Zsuzsa pedig egyenesen úgy látja: „(...) a regény (...) impressziókra épül. A benyomások asszociációk mentén épülnek tovább, amely a mű gyengeségét eredményezi: szétesős, kevésbé összeszedett mondanivaló kerekedik ki így”.²³ Én úgy gondolom, a regény poétikája működőképes: a *Kilátás* egy különleges, összetett, többféle olvasatot kiprovokáló mű.

Mint láthatjuk, a szétszórtság egyben azt is jelenti, hogy az itt kiemelt szerzők nagyon kevés dologban mutatnak hasonlóságot: irodalomszemléletük lényegében különböző. Majdnem ugyanezzel a problémával találjuk szembe magunkat, ha a most pályára lépő huszoneves korosztályról szeretnénk valami irodalmilag releváns közös sajátosságot megállapítani: csupán annyit jelenthetünk ki bizonyosan, vannak a pályán néhányan.

A fiatalok publikációs lehetőségét tekintve az Együtt pozíciója továbbra sem változott, hiszen még mindig ez az egyetlen irodalmi folyóirat nálunk, azonban fontos kezdeményeket fedezhetünk fel az interneten, elsősorban a blogoszférát tekintve. Itt említeném meg például Kovács Eleonóra²⁴ és Marcsák Gergely²⁵ nevét, akik népszerűnek, olvasottnak mondható kultúrblogot írnak, és nem egyszer tesznek közzé ígéretes alkotásokat.

Végezetül pedig talán érdemes feltennünk a kérdést: mitől lesznek a fent tárgyalt művek a kárpátaljai magyar irodalom alkotásai? Ennek megválaszolásakor figyelembe kell venni, hogy a történelmi-társadalmi kontextus, a kisebbségi léthelyzet még ma is erősen hat az itt születő művek világára. Ez a hatás pedig egy történet elmesélését teszi lehetővé, amit hagyományosan kárpátaljai magyar irodalomnak nevezünk, hiszen „a történelem és a nyelv, a személyiség, nyelv és az irodalom szétválaszthatatlan egybetartozása természetesen teszi lehetővé, sőt szükségessé a további tagolást a magyar irodalom egységén belül. Ez

a tagolás nem az egységet bontja meg, hanem tartalmasabbá teszi azt.”²⁶Az így elmondott történet nem az egyetlen ugyan, és nem is nevezhető a „legigazabbnak”, de hogy ma is lehetséges ilyen, abban biztos vagyok. Az azonban, kik válnak a huszoneves pályakezdőkből művészekké, még a jövő titka, ugyanúgy, minthogy hány mű marad fenn az idő rostáján a fentebb kiemelték közül.

JEGYZETEK

- ¹ Vö. Pécsi Györgyi, Globalizáció és kisebbségi irodalmak, Véletlen Balett, 2000/1, 81.
- ² Ld. pl. Nagy Zoltán Mihály, Szembenézni, Együtt, 2005/4, 10.
- ³ Bakos Kiss Károly, Átkozott szerepben, Együtt, 2008/4, 79-83.
- ⁴ Ennek összefoglalását és bírálatát ld.: Csordás László. Pap Ildikó Táltosok c. regényvázlata. Egy kidolgozatlan regény körül kialakult vita lezárásának kísérlete, Együtt, 2010/2, 91-99.
- ⁵ S. Benedek András, Egy verseskötet 'karcairól', Együtt, 2009/4, 60.
- ⁶ Bertha Zoltán, Új vetés. F fiatal nemzedékek a kárpátaljai magyar irodalomban, Együtt, 2010/1, 72-82.
- ⁷ Vö. Kudla György, Egy új tehetség második könyvéről, Együtt, 2007/1, 80.
- ⁸ Vö. Nagy Zoltán Mihály, Új levél Janeknek, Együtt, 2010/4, 79.
- ⁹ S. Benedek András. Készülődés. (A kárpátaljai magyar írás), Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2007, 71.
- ¹⁰ Bertha Zoltán. Legyen vers. Bakos Kiss Károly első kötete, Együtt, 2008/1, 60.
- ¹¹ Ld. pl. Marcsák Gergely feldolgozását a YouTube-on: <http://www.youtube.com/watch?v=b615ITt4D64>
- ¹² Bertha Zoltán, I. m., 64.
- ¹³ Erről bővebben: Csordás László, Bevezető = „Véred tinta/ Lelkedben oldalak...” Válogatás Bakos Kiss Károly és Lőrincz P. Gabriella verseiből, KMMI-füzetek X., Ungvár, 2011, 3.
- ¹⁴ S. Benedek András, Egy verseskötet 'karcairól', I. m.
- ¹⁵ Vö. Bakos Kiss Károly, Hollóhajak, váncosok, Együtt, 2010/3, 65-68.
- ¹⁶ Vö. Csordás László, „... mint megfőzni egy levest”, Partium, 2010/2011. tél, 38.
- ¹⁷ Penckőfer János, A stúdiók kora (előtt és után). Irodalmi-kulturális irányultságok, folyamatok, szerveződések, fórumok Kárpátalja eddigi kilencven évében, Magyar Napló, 2011. június, 32.
- ¹⁸ Balla D. Károly, Az érvényes manír, http://bdk.blog.hu/2010/07/11/az_ervenyes_manir (Hozzáférés: 2011. június 27.)
- ¹⁹ Szilágyi Zsófia, Petőfi turbógyerek, ÉS, 2010. június 4. illetve: http://www.es.hu/szilagyi_zsofia/petofi_turbogyerek;2010-06-03.html (Hozzáférés: 2011. június 27.)
- ²⁰ Rácz Péter, Ex libris, ÉS, 2010. szeptember 3., illetve: http://www.es.hu/racz_peter;ex_libris;2010-09-05.html (Hozzáférés: 2011. június 27.)
- ²¹ Krupp József, A kiáltás hiánya, Bárka, 2011/3, 94.
- ²² Vö. Balla D. Károly. I.m.
- ²³ Csobánka Zsuzsa, Memento 2010 – az idegenek, Műút, 2010/021, 78.
- ²⁴ Kovács Eleonóra blogja, <http://kovacseleonora.blogspot.com/>
- ²⁵ Marcsák Gergely blogja, <http://ungonberken.blogspot.com/>
- ²⁶ Görömbei András. Az egymást erősítő sokféleség, <http://www.kortaronline.hu/9910/gorombei.htm> (Hozzáférés: 2011. június 27.)